

Vesna Ivanović

Demografsko kretanje Hrvata u Bosni i Hercegovini

Demografsko kretanje Hrvata u Bosni i Hercegovini (bez zadnje decenija XX. stoljeća) pratićemo kroz podatke o vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti stanovništva Bosne i Hercegovine kroz razdoblje do prvog službenog popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879. godine, podacima prema vjerskoj pripadnosti u razdoblju 1879. - 1931. godine i podacima prema nacionalnoj pripadnosti u razdoblju 1948. - 1991. godine, a koje uključuje i podatak o odnosu prema vjeri po popisu iz 1953. godine.

1. Podaci o katolicima u Bosni i Hercegovini do prvog službenog popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879. godine

Karta bosanskohercegovačkog područja prije osmanlijskog osvajanja, prema vjeroispovijesti njezinog tadašnjeg stanovništva, približno je izgledala tako da je srednji sloj bio katolički s *bogumilskim* ostacima, pravoslavna manjina živila je u istočnim rubnim područjima Bosne, a u ostaloj Bosni i zapadnoj Hercegovini seosko je stanovništvo bilo rekatalicizirano misonarskim djelovanjem franjevac. Prema podacima iz osmanlijskih deftera (poreznih knjiga i popisa poreznih obveznika) iz 1468.-69. godine, odnosno poslije pet godina osmanlijske vlasti, Bosna je bila prilično rijetko naseljena. Ubilježenih kućanstava je bilo oko 37.600 (37.272 kršćanska i 332 muslimanska kućanstva), a 2.052 naseljenih mjesta (Džaja, 1999., 48, 50-51). Rijetka je naseljenost u to vrijeme dovoljne razloge imala u posljedicama rata, bježanju i deportacijama stanovnika.

Uspostavljanjem osmanlijske vlasti na području Bosne i Hercegovine uslijedile su izrazite promjene u sastavu ondašnjeg stanovništva koje

---

---

su uvjetovane brojnim migracijskim kretanjima. Stanovnici katoličke vjeroispovijesti masovno su se iseljavali uglavnom u smjeru sjevera i sjeverozapada (Ugarska i Hrvatska), a dijelom su odvođeni u ropstvo u europske i azijske pokrajine Osmanlijskog carstva. Istodobno su se, iz pravca istoka i jugoistoka, na napuštena i opustošena područja masovno doseljavali Vlasi¹.

Na proputovanju kroz Bosnu 1530. godine, Slovenac Benedikt Kuripešič (Curipeschitz) susreo je "u Kraljevstvu Bosni *tri nacije i vjere*", apostolski vizitator Bosne Albanac Petar Maserechi 1624. godine je procijenio da su tri dijela stanovništva bili Turci, katolici jedan dio (oko 150.000), a *šizmatici* polovicu katolika (oko 75.000), a prema izvjestitelju A. Georgiceou iz 1627. godine ostaje podatak za muslimane, dok su pravoslavni na drugom mjestu ispred katolika (kojih ima oko 250.000), (Džaja, 1999., 64-65, 103).

Utvrđujući stvarno stanje broja iseljenih katolika iz Bosne na sjever u vrijeme Bečkih ratova, pojedini autori smatraju da je 40 godina prije Bečkih ratova u Bosni bilo 250.000 katolika, pred Bečke ratove oko 300.000, a da bi 20 godina nakon bečkih ratova u Bosni ostalo svega 25.000 katolika (Baotić, 1988., 44).

Izrazita promjena u sastavu stanovništva bila je u XVII. stoljeću, kada su znatnu većinu b/h stanovništva činili muslimani, a pravoslavci brojčano stali ispred katolika. Ova višestoljetna razdoblja obilježena su snažnom *islamizacijom* (sredina XVI. stoljeća) i masovnim iseljavanjima. Najveća zabilježena seoba katoličkog stanovništva iz Bosne i Hercegovine bila 1679. godine, pohodom princa Eugena Savojskoga (13.10.-5.11.1697.), koji je sa svojim trupama došao do Sarajeva, gdje su *grad i svu okolicu pretvorili u plamen*. U povratku sa ovog pohoda iz ovoga područja s princom je izašlo oko 40.000 katolika.

U egzodusima su katolici iz Bosne i Hercegovine, nošenjem i sakrivanjem *Gospine* slike i kipova, pokazivali posebno štovanje i pobožnost prema *Bogorodici*². Tako je bilo i u egzodusu katolika u Sinj i Dalmaciju 1687. godine, kada je 35 ramskih franjevaca s katolicima Rame, Kupresa, Glamoča, Duvna, Rakitna i Doljana, prešlo u Cetinsku krajinu.

Prema demografskim procjenama povjesničara, u to je vrijeme u Bosni i Hercegovini bilo oko 25.000 katolika (Đaković, 1979., 11). Smatra se da je početkom XVIII. stoljeća broj stanovništva katoličke vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini bio na nivou manje rasute skupine i da je njihov udjel u ukupnom stanovništvu bio svega oko 5-6%. Prema Džaji cjelokupno tadašnje katoličko stanovništvo se sastojalo od 839 domaćinstava, ukupno je brojalo 4.604 osobe, odnosno 7,50% tadašnjeg stanovništva (Džaja, 1997., 70).

Malo je trebalo da katolici u Bosni i Hercegovini u tom razdoblju dođu na rub propasti. No, polako je uslijedila promjena na bolje. Naime, tada se broj katoličkog stanovništva u BiH postupno popeo na 40.000, a zatim, dijelom kroz prirodni prirast i uglavnom useljavanjima, pretežito iz Dalmacije, početkom XIX. stoljeća povećao na 100.000. Usporedo ovim procesima odvijala su se nova masovna kretanja stanovništva, ovaj puta muslimanskoga, koje se iz Ugarske, Slavonije i Dalmacije povlačilo u Bosnu, povećavajući udio muslimanskog stanovništva u BiH.

Opširniji podaci o stanovništvu BiH iz daljnje prošlosti su rijetki. Dva popisa katolika iz sredine XVIII. stoljeća, na osnovu originalnih tekstova sustavno je obradio Luka Đaković i priložio original izvješća biskupa Dragičevića iz 1743. godine, uz posebno sastavljenu kartu katoličkih župa iz 1762. godine (sa samostanima, rezidencijama i župama), kratice i grafiju izvještaja biskupa Dragičevića i Bogdanovića.

Po svojoj kompletnosti i originalnosti ovi podaci su prvi i jedinstveni izvori ove vrste. Predstavljeni su u izvornom načinu pisanja kako bi bili što pristupačniji proučavanju povijesti, demografije, onomastike, ortografije i etnologije. Spomenimo kako podaci ne obuhvaćaju Trebinje i okolicu, koje u to doba nije spadalo u nadležnost apostolskog vikara.

Kompjutorska obrada podataka popisa podijeljena je u tri cjeline. U prvoj naslova "Katoličke obitelji u Bosni i Hercegovini abecednim redom prezimena po selima i župama 1743. godine", sistematizacija je izvršena u osam cjelina: redni broj, ime, prezime, dodatak prezimenu, C. (*Comunicantes (pričešćeni) - odrasli*), P. (*Parvuli (nepričešćeni) - djeca*), mjesto i župa.

U ovom dijelu je evidentirano ukupno 4.884 obitelji redom prema prezimenima. Uz prezime i ime nositelja obitelji, upisivan je dodatak prezimenu u pojedinim slučajevima, kao i brojevi odraslih i brojevi djece u obitelji. Prema ovim podacima u BiH je 1743. godine bilo ukupno 39.369 katolika, od čega 25.625 odraslih i 13.744 djece. Bez djece je bila 721 obitelj. Obitelji koje su imale deset i više odraslih članova bilo je 453, a 91 obitelj je imala 10 i više djece.

Ukupno stanovništvo za vrijeme osmanlijske vlasti naknadno se izračunavalo na osnovu popisa muškog stanovništva, evidencije kuća i osmanlijskih poreznih knjiga s podacima o popisanoj imovini. Prema podacima iz prvog popisa muškaraca, koji su osmanlijske vlasti provele 1850.-51. godine, u Bosni i Novopazarskom sandžaku, bez Hercegovine, bilo je 440.733 muških stanovnika. Osim što ovi podaci nisu potpuni, zbog nedostatka podataka o ženskom stanovništvu, oni su i nedovoljno pouzdani ponajviše iz razloga što se muško stanovništvo u to vrijeme sakrivalo od

---

---

vlasti izbjegavajući tadašnje određene obaveze. Naknadno je austrijski statističar G. Thoemmel izračunao da je 1851. godine u Bosni i Hercegovini živilo 1.021.772 stanovnika.

Nova masovna kretanja stanovništva zabilježena su u vrijeme bosanskohercegovačkog ustanka 1875.-78. godine, kada je oko 200.000 ljudi napustilo svoja ognjišta, a najveći broj je našao utočište u Hrvatskoj, Dalmaciji i Vojnoj krajini. Slijedile su i velike migracije u prekooceanske zemlje (Pavličević, 1975., 219-248, I. Baučić, Stipetić & Vekarić, 2004., 220). Na osnovu procjena brojnih autora, o tadašnjem stanovništvu Bosne i Hercegovine, smatra se da je u drugoj polovici XIX. stoljeća broj katolika bio između 150.000 - 200.000, odnosno da su katolici tada sačinjavali 15 - 16,7% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

2. Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema vjerskoj pripadnosti (1879. - 1931.)

Prvi sustavniji popis stanovništva u Bosni i Hercegovini su provele vlasti Austrougarske monarhije 1879. godine, svega godinu dana poslije okupacije koju je Austrougarskoj odobrio Berlinski kongres 1878. godine (*Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina. Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine (po stanju 15.6.1879.)*). Ovim popisom su evidentirani podaci po kotarima, kotarskim oblastima, političkim ispostavama, zatim brojevima džemata (općina), gradova, trgovišća, sela, te podaci o broju kuća i stanova. Za stanovništvo su prikupljeni podaci o njegovom ukupnom broju, spolnoj strukturi i pripadnosti prema vjeri. Naredni popis iz 1885. godine proširen je s podacima o površini kotara i bračnog stanja za stanovništvo.

Uz podatke o stanovništvu, bilježili su se i podaci o gradovima, trgovištima i selima, kao i o broju kuća i stanova u BiH. Usporedbom podataka popisa iz 1879. godine i popisa iz 1885. godine, broj gradova se povećao za četiri (47 gradova je bilo 1885. godine), broj trgovišta je bio 31, odnosno isti u oba popisa, a broj sela se povećao za 219 (1885. godine je bilo 5.261 selo). Za šest godina u Bosni i Hercegovini je prema popisnim podacima bilo 25.767 kuća više (1885. godine je bilo 215.429 kuća), a broj stanova se povećao za 25.952 (popisom iz 1885. godine je bilo 226.699 stanova). Popisom stanovništva iz 1895. godine bilježi se ukupno 264.290 kuća u Bosni i Hercegovini, od toga 238.059 nastanjenih i 26.231 nenastanjenih kuća (*Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. April 1895.*, 1896., LIV-LIX). Naredni popis 1910. godine bilježi 289.690 nastanjenih kuća i 28.387 nenastanjenih kuća u

---

Bosni i Hercegovini, što je u odnosu prema 1895. godini, prema broju kuća prirast od 20,35% (*Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910., 1912., XXVI*). Demografsku dinamiku stanovništva Bosne i Hercegovine na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće obilježio je značajan porast broja stanovnika, što se očito pokazalo kroz porast sela i gradova, kao i novih stanova i kuća.

Iako se iskazivanje nacionalne posebnosti i identiteta u BiH gotovo u potpunosti odvijalo kroz vjerske zajednice, početkom XX. stoljeća počinju se formirati nacionalne političke stranke. Zemaljski ustav za Bosnu i Hercegovinu (*Statut*) svečano je proglašen 20.2.1910. godine. Prema Izbornom redu (*Zakon o izborima*) stanovnici Bosne i Hercegovine su bili podijeljeni u tri kurije, odnosno vjersko-nacionalne skupine sa određenim brojem zastupničkih mjesta u Saboru Bosne i Hercegovine. Tako su pravoslavci dobili 31 zastupnika, muslimani 24 zastupnika, a katolici 16 zastupnika. Političke stranke osnivane su redom: *Muslimanska narodna organizacija* (3.12.1906. godine), *Srpska narodna organizacija* (27.-31.10.1907. godine) i *Hrvatska narodna zajednica* (21.2.1908. godine). Muslimansku narodnu organizaciju je vodio tzv. Egzekutivni odbor na čelu s Ali-begom Firdusom. Nasuprot MNO-u, A. Mešić i E. Kulović 26.8.1908. godine, osnivaju *Muslimansku narodnu stranku*. Sarajevski liječnik dr. Lazar Dimitrijević osniva *Srpsku narodnu samostalnu stranku*, koja nakon izbora prestaje s radom, da bi se ujedinjenjem tri političke grupe 31.10.1907. godine osnovala *Srpska narodna organizacija*. Njezini predstavnici su bili: Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola, dr. Milan Škršić, a kasnije Danilo Dimović. Hrvatsku narodnu zajednicu je vodio sarajevski odvjetnik dr. Nikola Mandić, a njezin stvarni pokretač je bio tuzlanski odvjetnik dr. Ivo Pilar. Vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler 8.1.1910. godine osniva *Hrvatsku katoličku udrugu*. Prva stranka bez nacionalnog koncepta u Bosni i Hercegovini je bila *Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine*, osnovana 1909. godine (Banac, 1995., 85, Malcolm 1995., 204; također: Herceg & Tomić, 1998., 28, Arnautović, 1996., 27-28).

Razvoj i učvršćenje onoga što vidimo kao suvremeni hrvatski politički identitet u Bosni i Hercegovini je pojava koja pripada modernitetu i neodvojiva je od nacionalne ideologije, u hrvatskom slučaju dominantno vezane uz program i djelovanje Ante Starčevića, utemeljene na ideji *hrvatskog državnog prava*. Izniman značaj na prilike u Bosni i Hercegovini imali su ilirci kroz pokret hrvatskog narodnog preporoda (grof Janko Drašković, Ljudevit Gaj) i orijentacija na južnoslavensko ujedinjenje, koju je predvodio Josip Juraj Strossmayer, ne odričući se niti hrvatstva niti katoličanstva (Frano Supilo, Ante Trumbić, braća Radić, Vladko Maček). Pojam Hrvati u Bosni i Hercegovini sadrži poseban zapadnobalkanski

mikro-identitet, prepoznatljiv kroz stoljeća u kulturno-civilizacijskom smislu kao južnoslavenski i evropski unikum. Moderna politička upotreba nacionalnog imena Hrvat u Bosni i Hercegovini javlja se krajem XIX. stoljeća (Šuvar, 2003.,196, 371, Lovrenović, 2002.,10).

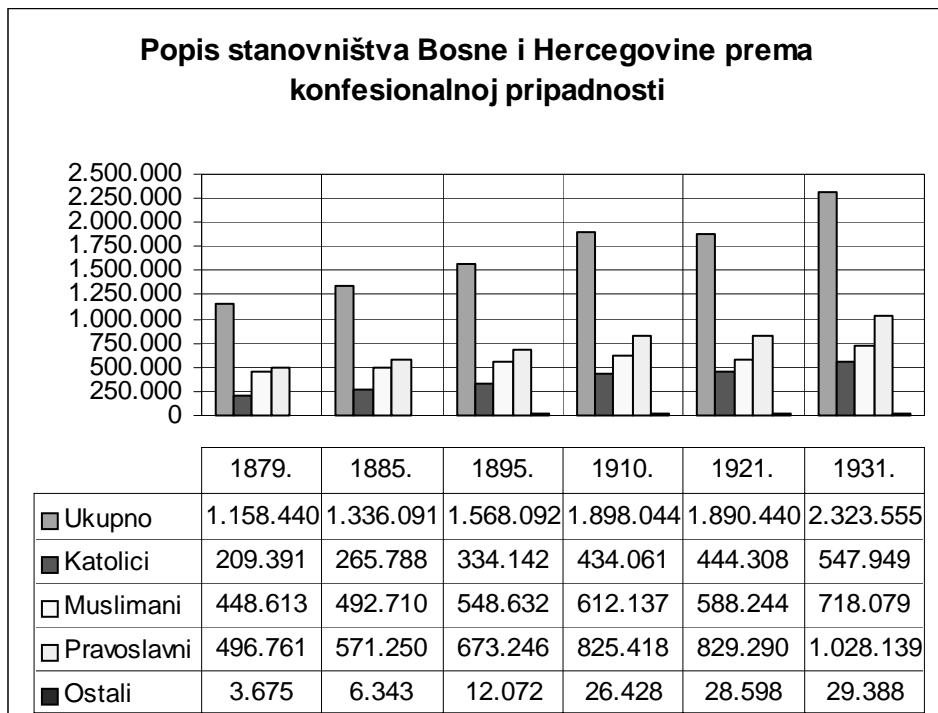
Demografska istraživanja prema narodima i nacionalnim manjinama u višenacionalnim zajednicama značajna su zbog sagledavanja razvoja i strukture stanovništva zemlje po nacionalnoj pripadnosti i promjenama s njima u vezi (Breznik, 1978., 145). Većina radova o Hrvatima u Bosni i Hercegovini, napisanih do početka ratnih sukoba 1992. godine, uglavnom je bila temeljena prema Cvijićevom obrascu istraživanja stanovništva, a u nešto manjoj mjeri i po tradicijskom obrascu *hrvatskog istraživačkog kruga*, uglavnom okupljeni oko "Odbora za narodni život i običaje", koji su znatnu pažnju pridavali tjelesnim i psihičkim osobinama stanovništva (Stipetić & Vekarić, 2004., 217-218).

Popisi stanovništva u razdoblju 1879.-1931. godine nisu evidentirali podatke o nacionalnoj pripadnosti, te se ona naknadno mogla utvrđivati kroz pitanja o maternjem jeziku i veroispovijesti. Dodatak je sadržavao popis stanovništva iz 1931. godine, kojim su se tražili podaci o pripadnosti vjeri, narodnosti i materinskom jeziku. Prema Upustvu datom za narodnost navedno je da su sve jugoslavenske narodnosti iskazane kao jedna pod nazivom "jugoslavenska" (*Demografska kretanja*, 1978., 13-14). Ovo razdoblje određuju brze demografske promjene, porast broja ukupnog stanovništva i konfesionalna podjela stanovništva na tri vjere i ostale. Na narednom tabelarnom prikazu može se pratiti kretanje ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine i kretanje stanovništva prema konfesionalnoj pripadnosti u razdoblju 1879.-1931. godine.

Tablica 1.: Stanovništvo Bosne i Hercegovine
prema konfesionalnoj pripadnosti

Godina	Ukupno	Katolici	Muslimani	Pravoslavni	Ostali
1879.	1.158.440	209.391	448.613	496.761	3.675
1885.	1.336.091	265.788	492.710	571.250	6.343
1895.	1.568.092	334.142	548.632	673.246	12.072
1910.	1.898.044	434.061	612.137	825.418	26.428
1921.	1.890.440	444.308	588.244	829.290	28.598
1931.	2.323.555	547.949	718.079	1.028.139	29.388

Slika 1.

Prema *Glavnom pregledu političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine* od 1879. godine, navedeno je da se stanovništva prema vjeri dijeli na: muhamedance, grčko-iztočnjake, rimo-katolike, izraličane i sljedbenuke druge vjeroispovijesti. U narednom je popisu stanovništvo prema vjeri razvrstano na: Muhamedance, Istočno-pravoslavne, Rimo-katolike, Jevreje i Druge. Popisima stanovništva iz 1895., i 1910. godine stanovništvo prema vjeroispovijesti je "razdijeljeno na": muhamedovsku, istočno-pravoslavnu, rimsko-katoličku, jevreje i ostale vjeroispovijesti (1896.:XXVI), odnosno bile su "ovako zastupane konfesije": srpsko-pravoslavni, muslimani, rimo-katolici, grko-katolici, sefardički jevreji (španjoli), drugi jevreji, evangelici i ostali (1912.:XLVII).

Prema popisu stanovništva iz 1895. godine izdvojeno je u kojim su kotarima u BiH većinski muhamedovci (u glavnom gradu i 14 kotara: čajnički, fočanski, rogatički, visočki, banjalučki (gradski), bihački, cazinski, dônjo-tuzlanski, gračanički, kladanjski, srebrenički, zenički, mostarski

---

(gradski) i konjički), istočno-pravoslavni (u 25 kotara: sarajevski (seoski), višegradski, banjalučki (seoski), bos.-gradišćanski, bos.-kostajnički, kotorvaroški, prijedorski, prnjavorski, tešanjski, ključki, krupski, petrovački, sansko-mostski, bjelinski, gradački, maglajski, vlasenički, zvrnički, glamočki, jajački, bilečki, gatački, ljubinjski, nevesinjski i trebinjski), a u kojim rimo-katolici (u 12 kotara: fojnički, derventski, brčanski, travnički, bugojanski, livanjski, prozorski, žepački, županjački, mostarski (seoski), ljubuški i stolački). Također je izdvojeno kako se pojava “teritorijalnih dijelova u kojima jedna jedina vjeroispovijest daleko nadmašuje ostale, najjače primjećuje kod katolika, jer je u Ljubuškom 88%, a u Županju 85% ukupnog stanovništva pripadalo toj vjeroispovijesti”, na drugom mjestu su istočno-pravoslavni koji “sačinjavaju kompaktnu većinu u bilečkom (81%), prnjavorskom (80%), bos.-petrovačkom (79%) i bos.-kostajničkom (75%) kotaru”, dok su muhamedovci “samo u jednom kotaru tako pretežno zastupani, u kotaru cazinskom (na hrvatskoj megji) sa 78% ukupnog stanovništva” (1896., XXX-XXXI). Zanimljivo je kako se u ovom pojašnjenju popisa stanovništva navodi kako se iz pregleda stanovništva po vjeroispovijesti *može razabrati da vjeroispovijesti nijesu porazdijeljene po velikim i kompaktnim zemljopisnim područjima, nego da su pripadnici triju glavnih vjeroispovijesti prilično jako izmiješani megju sobom. U nekim kotarima razdioba je pače taka, da je civilno stanovništvo dotičnih kotara percentualno prilično podjednako razdijeljeno na sve tri glavne vjeroispovijesti. Kao taka područja, u kojima su glavne vjeroispovijesti približno podjednako zastupane, mogu se ovdje navesti kotari: brčanski, gradački, bugojanski i stolački* (1896., XXX).

Prvi popis stanovništva Bosne i Hercegovine u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održan je 1921. godine (*Prethodni rezultati Popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*). Prema vjeroispovijesti stanovništvo je bilo kategorizirano na: pravoslavne, rimokatolike, grko-katolike, protestante, muslimane, izraeličane, druge i bez konfesije. Prema materinskom jeziku stanovništvo je ovim popisom bilo u sljedećim skupinama: srpski ili hrvatski, slovenački, drugi slavenski, rumunski i cincarski, talijanski, njemački, mađarski, arnautski i drugi.

Popisom stanovništva iz 1931. godine vjeroispovijesti su bile: pravoslavna, rimokatolička, evangelička, ostale kršćanske, islamska (muslimanska), druge, bez konfesije i nepoznato. Druga knjiga popisa stanovništva iz 1931. godine (1938.) daje podatke po vjeroispovijesti po banovinama, srezovima i opštinama. U prethodnim napomenama detaljno su navedeni podaci pripadnika drugih vjeroispovijesti: grkokatolička, starokatolička, vjernici evangeličko-augsburške crkve (njemačka i slovačka), reformirana (helvetsko - kalvinska) vjeroispovijest, kao i

---

---

nazarenski, baptistički, metodistički, adventistički vjernici, te vjerski obredi izraelske vjere: jevrejsko - sefardski, jevrejsko - aškenaski i jevrejsko - ortodokсни (*Definitivni rezultati*, 1938.:VIII).

U navedenom razdoblju ukupan broj stanovništva Bosne i Hercegovine povećao već za 1.254.329 stanovnika i to najviše u razdoblju 1921.-1931. godine (povećanje za 433.115 stanovnika). Rast stanovnika je bio u stalnom porastu od 1879.-1921. godine. Povećanje se kretalo od 177.651 stanovnika (razdoblje 1879.-1885.), zatim 232.001 stanovnika (razdoblje 1885.-1895.) i 329.952 stanovnika (razdoblje 1895.-1910.). Potom, uslijed ratnih događanja i velikih posljedica Prvog svjetskog rata, slijedi razdoblje pada od 7.604 stanovnika (razdoblje 1910.- 1921.), a odmah zatim, kako smo već naveli, znatan porast od 433.115 stanovnika (razdoblje 1921.-1931.).

Sagledavano prema vjerskoj pripadnosti, najveći porast i stabilan udio u ukupnom stanovništvu (razdoblje 1879.-1931. godine), zabilježili su pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti i to za 531.378 pripadnika, zatim rimokatoličke vjeroispovijesti za 338.558 pripadnika i muslimanske vjeroispovijesti za 269.466 pripadnika, a kategorizacija ostalih (uglavnom Jevreji, kao i doseljeni Poljaci, Česi, Ukrajinci) se u razdoblju 1879.-1921. godine uvećala za 25.713 pripadnika.

Za vrijeme Austrougarske vlasti broj katolika u Bosni i Hercegovini se skoro udvostručio u odnosu na zatečeno stanje. Razlog je bio dijelom u prirodnom kretanju, a dijelom i u migracijskom kretanju, jer se povećavalo useljavanje, i to uglavnom iz smjerova kojima se, par stoljeća prije, masovno iseljavalo. Smatra se da je u to vrijeme doselilo oko 95.000 katolika, 18.000 pravoslavnih i ostalih oko 20.000. Istodobno se, uglavnom zbog promjene vlasti, znatan broj muslimana iseljavao u Tursku, što je i razlog tadašnjeg pada njihova udjela u ukupnom stanovništvu. Valja spomenuti da svi doseljenici katoličke vjeroispovijesti nisu bili hrvatskog podrijetla. Radilo se o pripadnicima češke, slovačke, poljske, mađarske, njemačke i slovenske nacionalnosti, koji su se kasnije mahom kroatizirali (Karmatić, 1997., 79).

Rekonstrukcijom činjenica iz bilješki, dopisa i izvješća talijanskog kraljevskog konzulata u Sarajevu, Marsico pokazuje da u BiH nije samo talijanska emigracija naseobina Stivar (iskvaren lokalizam za šljive), mjesto u općini Prnjavor, koje su 1882. godine osnovali tridentinski doseljenici. Talijanska emigracija, koja praktički nije postojala za vrijeme turske dominacije, u BiH je osjetno porasla za vrijeme Austrougarske vlasti. Talijansko stanovništvo koje je konzulat popisao u razdoblju 1.-10.1.1892. godine brojilo je 577 osoba. Dat je prikaz kolonije prema spolu, starosti, bračnom stanju, mjestu rođenja, zanimanju, naobrazbi i domovinskom

---

---

porijeklu. Po srezovima na koje je BiH administrativno bila podijeljena talijanska zajednica je bila ovako raspoređena: Banja Luka 162, Sarajevo 159, Mostar 112, Donja Tuzla 84, Travnik 51, Bihać 18. Prema izvješćima ovi podaci pokazuju da *broj emigranata raste srazmjerno s manjom udaljenošću i lakšom dostupnošću*. Konzul je 1897. godine potvrdio da je u Bosni tada bilo 2.500 do 3.000 prisutnih radnika iz Italije, točnije iz pokrajine Veneta, od kojih približno 1.000 u Sarajevu i okolini, a 1901. godine dostignuta je službeno najviša točka od 5.500 stalnih i privremenih talijanskih emigranata (Marsico, 1982., 145-146).

Od strane austrougarskih vlasti u ovom su razdoblju bili rado prihvaćeni kadrovi koji su djelovali u smjeru moderniziranja Bosne i Hercegovine. Otvorenost za useljavanje iz drugih dijelova monarhije pokazivala se i usmjeravala u širokom rasponu kroz zapošljavanje i rad u državnim ustanovama, željeznici i poduzetništvu. Zanimljivi su i podaci o prisutnom stanovništvu po materinskom jeziku, poslije Prvog svjetskog rata, a prema popisu stanovništva iz 1921. godine: Srba ili Hrvata 1.826.657 (96,62%), Njemaca 16.471 (0,87%), Poljaka 10.705 (0,56%), Rusina 8.146, Čehoslovaka 6.377, Slovenaca 4.682, Rusa 2.636, Mađara 2.577, Talijana 1.762, Rumuna 1.334, Arnauta 626, Turaka 231, Francuza 39, Engleza 14, te Ostalih i nepoznato 8.183 stanovnika (1932., 130-131).

Moderna kulturno prosvjetna društva u Bosni i Hercegovini osnivaju se u razdoblju 1902.-1904. godine: jevrejsko *La Bonevolencija* (1892.), srpsko *Prosvjeta* (1902.), hrvatsko *Napredak* (1902.) i muslimansko *Gajret* (1903.).

Hrvatsko kulturno društvo *Napredak* osnovano je 14.9.1902. godine u Mostaru, kao *Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola u Bosni i Hercegovini*, pod voditeljstvom provincijala fra Augustina Zupca. Za prvog predsjednika društva izabran je prof. teologije fra Radoslav Glavaš. U sastavu Odbora društva su bili: trgovac Martin Čule, potpredsjednik društva, prof. Bartol Inhof, prvi tajnik, učitelj Ante Jukić, drugi tajnik, prof. Leo Jamnicki, prvi blagajnik, trgovac Blaž Merdžo, drugi blagajnik, te „građani“: Ilija Ivanković, Petar Smoljan, Mato Smoljan, Tomo Kovač, prof. Kosta Urumović, sudski prislušnik Janko Ašperger, revizori ing. Drago Kohler i trgovac Nikola Smoljan (Išek, 2002., 34-35).

Inicijativa za osnivanje sarajevskog *Hrvatskog društva za namještenje djece u zanate i trgovinu* pokrenuta je u razdoblju 9.-12.11.1902. godine. Prvi predsjednik privremenog odbora ovog društva je bio Ivan Raguz, a u sastavu društva su bili: dr. Tugomir Alaupović, potpredsjednik, te odbornici: Marko Kuzmanović, Ivo Barešić, Jozo Udovičić, Anto Palandžić, Ivan Spahić, Đuro Vrinjanin i Marko Đebić, (Išek, 2002., 39).

Oba se društva ("starije" iz Mostara i "utjecajnije" iz Sarajeva), službeno ujedinjuju 9.6.1907. godine, u jedno društvo pod zajedničkim nazivom HKD *Napredak* 6, što je obilježeno na simboličan način tiskanjem Prvog kalendara *Napretka* (Nikić, 2002., 319, Marić, 2002., 3-8). U pravilima HKD *Napredak* je između ostaloga navedeno da su sva prava mogla uživati „i djeca članova Hrvata nekatolika“. *Napredak* je samo u prvih 25 godina svoga postojanja školovao i pomagao školovati 6.300 đaka i studenata, među kojima i dva nobelovca: Ivu Andrića i Vladimira Preloga.

Za nacionalnu identifikaciju od presudne važnosti su bili uvjeti u kojima se ona formirala (utjecaji revolucionarne 1848. godine i pitanje nacionalnog samoodređenja), kao i Kallayeva koncepcija *bošnjaštva*. Glavne intelektualne snage b/h Hrvata bile su koncentrirane u krugu svećenstva, pa su oni bili nositelji cjelokupne kulturne i duhovne djelatnosti.

Franjevci u Bosni i Hercegovini u kontinuitetu od 1291. godine, a apostolski vikari su uvedeni 1735. godine. Redovita crkvena uprava u Bosni i Hercegovini je ustanovljena 8.6.1881. godine, ugovorom zaključenim između austro-ugarske vlasti i Svete Stolice (*Bulla 'Ex hac augusta'* od 5.7.1881. godine), kojim je osnovana Vrhbosanska metropolija sa sjedištem u Sarajevu i dvije sufraganske biskupije, Banjalučka i Mostarska (*Katolička crkva*, 1986., 51).

Prvi su franjevci na područje Bosne i Hercegovine stigli 1291. godine (po zahtjevu uglednog velmože Stefana Dragutina i pozitivnom odgovoru pape Nikole IV, koji je u pismu *Quoniam inter cetera* od 25.3.1291. godine pohvalio revnost Stefana Dragutina i uzeo pod *patrimonium S. Petri* njega, njegove najbliže suradnike i njegove zemlje), (Oršolić, 1998., 17, 45). Prvi vikar Bosanske franjevačke vikarije bio je fra Peregrin Saksonac (1339.-1353.), za koga se izdvaja kako je "lako nalazio prijem kod katoličkih rudara Sasa, svojih zemljaka". Prvi popis franjevačkih samostana u BiH potječe od fra Bartola iz Pize, koji je u djelu napisanom 1384. godine nabrojio 35 samostana. Turskim osvajanjem Bosne, bosanski kustos Anđeo Zvizdović u Milodražu 1463. godine sklapa Ugovor - *Ahdnamu* sa sultanom Mehmedom II, prema kojem su franjevci u Bosni sultana priznali za svoga gospodara, a zauzvrat dobili slobodu vjere i djelovanja, 1988.:21, 23-26. Bulom pape Leona X *Ite vos in meam vineam* od 29.5.1517. godine Bosanska vikarija je proglašena provincijom. Jedan pisac je zabilježio: *Bijednim zovem bosanske franjevce, jer su im Dubrovčani oduzeli četiri, a Mlečani šest mjesta, a Turčin, kao što su mi kazali, 38 mjesta porušio*. Usprkos svemu *Bosna Srebrena* je s ponosom čuvala svoje ime, jer je prvi dio "slavnog imena" podsjećao na Bosansko kraljevstvo, a drugi dio na prvu franjevačku trajnu naseobinu Srebrenicu (1988., 26, Lastrić). U razdoblju austrougarske vlasti franjevci su se

---

---

posvetili podučavanju naroda u obrazovanju, izdavali su časopise i istodobno unutar samostana brižno njegovali razne grane umjetnosti.

Hrvatska svjetovna inteligencija počinje se stvarati početkom XX. stoljeća i od tada ona postupno preuzima političku i gospodarsku ulogu u narodu (Karamatić, 1997., 86-89). Kada je uslijedila nacionalna identifikacija u Bosni i Hercegovini, katolici su se (uključivo i došljake, austrijske *kuferaše*, intelektualce poput Truhelke⁷ i Preloga) uglavnom identificirali kao Hrvati.

Nacionalnu svijest prvi su u Bosni i Hercegovini izgradili Srbi kada su jasno rekli da se neće zvati i izjednačavati sa Vlasima. Prisutnost srpskog nacionalnog pokreta u Bosni i Hercegovini je uočljiva već u prvoj polovici XIX. stoljeća, premda se ovaj pokret jasno politički uobličio i do kraja otvoreno deklarirao tek krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, u borbi za crkveno-školsku autonomiju, u formiranju prvih srpsko političkih stranaka, u omladinskom pokretu koji je više-manje poistovjećivao srpstvo i jugoslavenstvo, ili je pak u pijemontskoj ulozi Srbije vidio zalog južnoslavenskog ujedinjenja, pa i stapanja u jednu naciju. U svojim je počecima srpski nacionalni pokret težio *srbizaciji* ljudi pravoslavne vjere u Bosni i Hercegovini i širenju imena Srbin⁸. Naime, u Sarajevu je negdje oko 1853. godine osnovano društvo, koje je sebi postavilo zadatak da iskrijeňuje pejorativno ime Vlah i uvodi ime Srbin. Članovi tog društva (među kojima su bili Teofil Petranović, Stevo Jelić, Risto i Kosta Hadžistević) dočekivali su seljake na ulasku u Sarajevo i govorili im da nisu Vlasi i da se ne trebaju zvati ršćani nego Srbi (Šušar, 2002.,2-3, 2003.,20-26).

U izgrađivanju nacionalne svijesti nakon Srba su slijedili Hrvati, uglavnom potpomognuti djelovanjem franjevac - prosvjetitelja, i Muslimani-Bošnjaci koji su znali kako nisu Turci, već da potječu od islamiziranih južnih Slavena. Uz postojeću snažnu konfesionalnu svijest, poticaja i djelovanja iz 'matica', gotovo cijelo jedno stoljeće trajalo je formiranje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini, a koje je konačno uslijedilo tek na kraju XX. stoljeća.

Sažetak

Za vrijeme austrougarske vlasti katolici u Bosni i Hercegovini su činili jednu petinu ukupnog stanovništva. U drugoj polovici XX. stoljeća unatoč povećanju, broj Hrvata se smanjuje sa 23,9% na 17,2% stanovništva

---

BiH. Dominantan dio Hrvata (95,1%) u razdoblju raspada Jugoslavije je bio nastanjen u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uz demografsku odliku vrlo pokretnih (nejemigrantskiji narod u BiH), Hrvati su istodobno ulazili u skupinu naglašeno autohtonog stanovništva u BiH (naglašeno žive u mjestu rođenja). Krajnosti u naglašenom iseljavanju i naglašenju autohtonosti Hrvata u BiH, su bliske općim odlikama BiH koja je imala sve odlike emigracijske zemlje, uz istodobno vrlo istaknutu prostornu imobilnost stanovništva. Prema stupnju urbanizacije BiH je imala većinsko seosko stanovništvo, a Hrvati u BiH, s tri četvrtine seoskog stanovništva, prednjačili kao najruralniji narod. Prema prostornom razmještaju hrvatski narod u BiH je odlikovao visok stupanj prostorne koncentriranosti i etničke heterogenosti. Hrvatski narod u Bosni i Hercegovini je, zajedno sa drugim narodima i narodnostima Bosne i Hercegovine, kroz dugo vremensko razdoblje oblikovao posebnosti demografske kompozicije višenacionalne sredine. Istodobno, u riznici raznolikosti b/h društva, Hrvati u Bosni i Hercegovini su brinuli o svojoj posebnosti i sačuvali svoj kulturni identitet i osobitost.